

Е.-Д. РІНЧИНО ТА ПОЛЕМІКА НАВКОЛО ТЕМИ ВСЕМОНГОЛЬСЬКОЇ ЄДНОСТІ НА ТЕРЕНАХ СРСР

Назва цієї статті може тлумачитись у сенсі обговорення панмонгольської проблематики як в тогочасних Калмикії та Бурятії, так і радянською дипломатією й проводом Комінтерну. Насправді авторка ставить за мету висвітлити сприйняття політичного аспекту всемонгольської єдності саме в Бурят-Монгольській АРСР 1920–1930-х років, а також згадати окремі випадки тодішнього прилюдного обговорення цієї теми на радянських теренах. Тоді як обговорення проблеми монгольського об'єднання радянським зовнішньополітичним відомством та проводом Комінтерну вже привертала увагу дослідників, ставлення до цієї проблеми бурятських посадовців все ще залишається малодослідженим.

У лютому 1921 р. було проголошене утворення Далекосхідної Республіки, а також надано право самовизначення всім народам, що мешкали на її теренах. Буряти були виділені в особливу Бурят-Монгольську автономну область, яку з часом очолило т.зв. Тимчасове управління. До складу автономної області увійшли чотири аймаки (Агінський, Баргузинський, Хорінський, Чікойський). У січні 1922 р. у складі РСФРР була створена друга Бурят-Монгольська автономна область, до складу якої увійшли Тункінський, Боханський, Аларський, Ехиріт-Булагатський, Селенгинський аймаки. 30 травня 1923 р. вийшла постанова про об'єднання двох автономних областей у Бурят-Монгольську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (БМАРСР). До осені 1937 р. ця республіка об'єднувала майже всі бурятські терени, за винятком окремих улусів¹, розташованих на відстані від республіки. 5 вересня 1923 р. створена адміністративна комісія прийняла рішення про утворення на території республіки 9 аймаків з 95 хошунів із населенням 435 454 осіб, у тому

числі 243 391 бурят, 192 063 росіяни [Батуєв 2010, 120]. 12 вересня 1923 р. декретом ВЦВК було затверджене Положення про державний устрій Бурят-Монгольської АРСР. Відповідно до цього декрету Бурят-Монгольська АРСР ставала федеративною частиною РСФРР із центром у Верхньоудинську (нині Улан-Уде). Вищим органом представницької та законодавчої влади Бурят-Монгольської АРСР був з'їзд Рад, вищим органом виконавчої влади – Рада Народних Комісарів БМАРСР.

Тодішня радянська преса зазначала: питання про самовизначення бурят-монголів становить серйозну проблему на Далекому Сході. Російські бурят-монголи за своїм національними, культурними і побутовими особливостями щільно пов'язані з народами Монголії, Тибету та інших буддійських країн Азії, які пригнічені світовим імперіалізмом і перебувають під сильним впливом пережитого феодально-теократичного ладу. Бурят-монгольські маси були і є провідником революційно-визвольних ідей у середовищі цих родинних їм буддійських народів. Тому вирішення бурят-монгольського питання було для радянської Росії цілком невідкладною справою [Берлін 1922, 2].

На думку бурятського партійного працівника І. Архінчеєва, який багато працював при Наркоматі зі справ національностей, з огляду на умови та обставини, що об'єктивно, історично склалися, суспільний рух бурятів пов'язаний з революційним рухом споріднених бурятів за мовою, історичним минулим і всім культурно-побутовим укладом монгольських мас Східної та Центральної Азії. Завдяки цій обставині між бурятським населенням і закордонними монголами підтримується щільний національно-культурний зв'язок. Саме тому, в інтересах повного національного самовизначення,

міра наданої Бурят-Монголії самостійності є справою далеко не буденною не лише для самих бурятів, а й для їхніх закордонних родичів. Для радянської Росії цей зв'язок російських радянізованих бурятів з їхніми закордонними одноплемінниками є фактом політично тим більш позитивним, чим ширші форми автономної незалежності. Факт утворення на Далекому Сході Бурятської Автономної Республіки, нейтралізуючи наявний там гострий національний антагонізм, має реалізувати і, безсумнівно, реалізує ту змичку і те революційне співробітництво між російськими та бурятськими трудящими масами, які такі необхідні і які, знайшовши собі широкий психологічний відгук серед населення сусідньої Монголії і найближчих країн Центральної Азії, стануть фактором величезного політичного значення [Архінчєєв 1923, 32].

У доповідній нотатці до Дальбюро ЦК РКП(б) (про форму об'єднання бурятських автономних областей) І. Архінчєєв доповнював вищесказане такими міркуваннями. Племінна та релігійна рідинність робить із бурятів, за певних умов, незамінних провідників радянського впливу, перш за все у сусідній Монголії, особливо якщо взяти до уваги, що в її межах проживає 15–20 тисяч бурятів-емігрантів. «Політичне значення Монголії у далекосхідній обстановці у теперішніх умовах вельми велике... після поширення на неї нашого політичного впливу, Монголія відіграє тепер роль дружнього нам буфера, що прикриває наш південно-сибірський кордон від нових ймовірних махінацій японського імперіалізму та його наймитів» [РГАСПІ, 372, 127, 2об.]. З другого боку, монгольське питання створює для радянської Росії реальний ґрунт для врегулювання, шляхом переговорів із Китаєм, низки питань, пов'язаних із її політичним та економічним закріпленням на Далекому Сході.

Архінчєєв підкреслював, що роль працівників-бурятів у монгольському питанні можна побачити з практики ліквідації угернівщини та створення в Монголії, за сприяння радянської Росії, нового революційного ладу. З огляду на існування зв'язку з Монголією, що обумовлює можливість безпосереднього підходу до монгольської народної ма-

си, штат працівників Далекосхідного секретаріату Комінтерну, що виконали у 1920–1921 роках підготовчу агітаційно-організаційну роботу в Монголії, складався майже винятково з бурятських комуністів, виділених спеціально для цієї мети бурятською організацією РКП(б), за згодою з Далекосхідним секретаріатом Комінтерну і представництвом НКЗС, а також із лояльних щодо радянської влади безпартійних елементів народницько-націоналістичної формації, які потрапляли на цю роботу за рекомендацією тієї ж бурятської організації. Політпрацівники буряти були організаторами та ідейними керівниками МНП² і РСМ³, що відіграють у теперішній час у монгольській дійсності керівну роль. Найбільш відповідальні посади в центральних органах монгольського уряду як, наприклад, головування у Реввійськраді, керівництво справою просвіти та органами Монгольського ДПУ⁴, наразі фактично зайняті бурятами, які працюють під контролем НКЗС і Комінтерну. До того ж, якщо обстановка вимагатиме форсування на Далекому Сході революційно-наступальної роботи проти японського імперіалізму, буряти можуть надати різноманітних працівників для ведення агітроботи безпосередньо в зоні японського впливу, а саме на населених монголами територіях Східної, так званої Внутрішньої, Монголії [РГАСПІ, 372, 127, 3].

Отже, утворення Бурят-Монгольської Автономної Республіки, зовні виглядаючи демонстрацією радянських принципів вирішення національно-колоніального питання і політично імпонує всьому монголо-тибетському світові, стане великим плюсом для посилення радянської зовнішньої політики на Далекому Сході і в Центральній Азії. «Нам, як представникам компартії, при вирішенні цього питання необхідно перш за все бути цілком об'єктивними, не проймаючися великодержавно-шовіністичною ідеологією місцевого, особливо сімейського⁵, селянства, з одного боку, і крайнім націонал-патріотизмом бурятського населення в особі, головним чином, його націоналістичної інтелігенції – з другого. Лише такий підхід до вирішення питання, з нашої точки зору, є єдино раціональним, і побоюватися за таких умов «сепаратизму»,

«націоналізму», «панмонголізму» і «засилля бурятів» у проєктованій Автореспубліці не випадає», – писав І. Архінчєєв [РГАСПІ, 372, 127, 4об.].

Теоретик та ідейний натхненник панмонголізму, радник монгольського уряду та голова Військової ради Монголії Е.-Д. Рінчино, який повірив тактиці Комінтерну, вбачав кінцеву мету в об'єднанні «чотирьох Монголій» (Зовнішньої Монголії, Внутрішньої Монголії, Бурятії та Туви) [Гурбадам 2000, 171]. У 1924 році непересічний бурятський суспільно-політичний діяч звернувся з таємним листом (від 23.10) до Бурятського обкому РКП(б). Видається доцільним навести повний зміст цього листа (у перекладі українською), оскільки він є головним документом з тих, що висвітлюють бачення Рінчино панмонгольських перспектив Бурят-Монголії. До того ж, наскільки відомо авторці, цей лист повністю ще не оприлюднювався⁶.

Копія.

Ціл. таємно.

ДО БУРОБКОМУ РКП

Як відомо, буряти є однією з доволі великих гілок монгольського народу, точніше, монгольської нації. І вони аж до 20-х років 18-го сторіччя жили більш-менш спільним культурно-політичним і релігійним життям з іншими монгольськими племенами. І лише проведення державного кордону між Царською Росією й Маньчжурською імперією у 20-х рок. 18-го сторіччя поклало певну грань між бурятами та іншими монгольськими племенами. Само собою зрозуміло, ця межа не перервала спілкування бурятів з ін. монгольськими племенами. Події суспільно-політичного й культурного життя по той і цей бік кордону так чи інакше відбивалися на обох боках межі.

Ця взаємодія і взаємний вплив бурятів і закордонних монгольських племен ураховувалися навіть царським Урядом. Цей уряд, особливо стосовно Забайкальських бурятів, вів досить ліберальну політику – буряти користувалися місцевим самоврядуванням і порівняною свободою совісті й мови доти, поки самодержавний імперіалізм не утвердився остаточно більш-менш твердо в Маньчжурії й берегах Тихого Океану й не переконався в слабкості маньчжурської імперії. У цей момент у зв'язку із загальним культурно-

національним піднесенням і пробудженням політичної самосвідомості широких трудових мас майже у всіх монгольських племен⁷. Ця взаємодія, усвідомлення національної єдності, спільності культурних та ін. інтересів починає набувати увесь час більш і більш усвідомленого та ясного характеру, що таїть у собі надзвичайно важливі й цікаві політичні наслідки.

Це національне й політичне пробудження широких мас серед монгольських племен зустрічається зовні з двома діаметрально протилежними факторами: перше – проповідь звільнення народів Далекого Сходу й усього людства через об'єднання всіх трудящих, національне самовизначення всіх народів і світову соціальну революцію, з боку Комінтерну й СРСР, підкріплювані утворенням Бурят-Монгольської й Монгольської Республік і захистом у світовому масштабі всіх пригноблених і поневолених, і друге – паназійська пропаганда Японії, що ілюструється розчавленням на млинець Кореї, придушенням всемонгольського визвольного руху 1918–1919 рр., за допомогою японофільської партії Аньфу, партії китайських реакційних генералів і фінансистів та російської монархічної кліки отамана Семенова, захопленням Формози і т.д.

Такі надзвичайно контрастні розбіжності в теорії й практиці цих двох факторів і особливо утворення Бурят-Монгольської й Монгольської Республік останнім часом (1922–24 рр.) привернули увагу й інтерес майже всіх монгольських племен (Барги, внутрішньої⁸ Монголії й Китайського Туркестану, тобто майже всієї етнографічної Монголії) до Комінтерну й СРСР. Водночас і за монголами туди ж тягнуться й багатомільйонні маси китайських мусульман Центральної Азії, які живуть упереміж із монголами в деяких районах. Цей інтерес і увага монгольських племен до Комінтерну й СРСР не обмежується самими словами, а переходять у дію: у Барзі організувалося Схід. Бюро ЦК Монгольської Народно-Революційної Партії, у внутрішній Монголії – секція тієї ж партії, а в Китайському Туркестані в найближчому майбутньому повинна відбутися установча конференція монгольських і мусульманських революційних елементів для сформування певної революційної партії, що

орієнтується на СРСР і Комінтерн. Разом із тим Монгольська й Бурят-Монгольська Республіки опиняються усе більше й більше в центрі уваги інших ще підневільних монгольських племен, як у центрі, в якому практично проводяться в життя визвольно-революційні ідеї Комінтерну, ідеї світового революційного руху, збільшується попит на літературу й працівників-практиків. Крім того, політична й економічна міць, що наростає, і загальний прогрес всіх сторін життя наших республік, висуваючи все нові й нові питання й проблеми часто в найнесподіванішій постановці з огляду на своєрідність місцевих умов, вимагає все більшої й більшої уваги, енергії й людського матеріалу з боку керівних революційних партій. Ці завдання, висунуті внутрішніми факторами життя обох республік, з одного боку, а з другого – необхідність виконувати роль зразків і прикладів революційного будівництва й постачальників революційного матеріалу для підневільних ще мас Центральної Азії надзвичайно ускладнилися й набули досить відповідального характеру у зв'язку з визнанням Китаєм СРСР, громадянською війною в Китаї ж, установленням більш-менш тісного контакту китайської революційної партії Гоміньдан з Комінтерном і Монгольською Народно-Революційною Партією. Тому що ця ситуація неминуче покладе й уже покладе на обидві республіки та їхні революційні елементи певні завдання у вирішенні загальнореволюційно-політичного завдання на Д. Сході.

Зазначені вище обставини, перспективи й завдання ставлять у цей момент перед обома республіками та їхніми партіями ряд досить важливих питань, що вимагають негайного вирішення, обговорення й узгодження. Ці питання такі:

Культурно-економічна відсталість обох Республік, відсутність тубільної промисловості й пролетаріату, необхідність опиратися в державній і партійній роботі винятково на середняцькі й бідняцькі елементи напівкочового й кочового степового населення, релігійність цього населення з огляду на історичне минуле обох Республік і постійна взаємодія й прилягання цього населення вимагають попереднього узгодження деяких вельми істотних питань, як, наприклад, питання Культурно-

національного будівництва, політики щодо релігії, ставлення й підхід до нац. інтелігенції та безпартійних мас і т.д. Узгодження таких питань можна було б робити в порядку взаємної інформації, проте такий спосіб, як з'ясувала практика, не завжди зручний і, головне, важко домогтися систематичної постановки такої взаємної інформації з технічних та інших умов. І тому було б доцільніше встановити участь представників Центрального Комітету Народно-Революційної Партії й Обкому РКП Бурреспубліки на річних конференціях партії й Обл. організації, що, на мою думку, цілком припустимо, після того як МНРП прийнята до числа членів Комінтерну.

2. У цей момент у Монголії відчувається велика нестача у низці відповідальних і дрібних технічних працівників, які знають мову й побут Монголії, з огляду надзвичайного розширення держ. і парт. роботи й тих перспектив на Сході, про які йшлося вище, і неможливість у стислий термін підготувати своїх працівників. Таких працівників може виділити лише Бурреспубліка й почасти Калмицька авт. область. Правда, у самій Бурреспубліці теж відчувається велика нестача у нацпрацівниках, але тут становище де-що краще, ніж у Монголії, оскільки нестачу в працівниках взагалі набагато легше, за умовами місця й обстановки, замінити російськими працівниками, доки не будуть підготовлені необхідні кадри працівників, які знають мову й писемність. Тут же, тобто з питання про запрошення бурпрацівників до Монголії, потрібно встановити певний принцип, а саме що працівники запрошуються з відома Бурорганів і що в сенсі політблагодійності до запрошуваних працівників застосовуються не принципи закордонних відряджень, а принцип перекидань ніби в межах СРСР, тому що потрібно й практично доцільно надати самим монголам. Органам вникати в оцінку корисності або шкідливості того або іншого працівника для Монголії, – вона анітрошки й у жодній мірі не зацікавлена в поповненні своєї території контрреволюційними елементами, а бурятських працівників вона вмела й зуміє переварити в бажаному їй напрямку, а нелегкотравні елементи, якщо вони ви-

падково потраплять, завжди викидалися й будуть викидатися найнещаднішим чином. Список працівників, які необхідні в цей момент, додаються до цього звернення.

3. Нарешті, необхідно негайно ж поставити й розробити питання про шляхи економічної змички Монголії й Бурятустану й територіального угруповання бурнаселення, про напрямки кордонів Республіки й еміграції до Монголії в ясних і чітких формах, формах, економічно й науково обґрунтованих, і що мають на увазі обопільні інтереси обох Республік, і що не порушують, звичайно, інтересів Союзу в цілому. Своєчасна постановка й вирішення зазначених вище питань мають велике й бойове значення, крім тих загальних міркувань, про які йшлося вище, ще з одного важливого міркування, що полягає ось у чому: Монголія в результаті нинішнього політичного й економічного розвитку неминуче повинна буде піти шляхом радянзації й увійти в недалекому майбутньому до СРСР як новий член Союзу. Шляхи сучасного розвитку і її географічне положення найпереконливішим чином говорять за вказане вище визначення майбутньої долі нової Народно-Революційної Монголії – вона неминуче має повторити те, що Азербайджан і Бухара. При входженні Монголії до СРСР існування Бурятії втрапить усяке значення і вона повинна буде приєднатися до Монголії.

Така моя особиста думка й думка деяких товаришів по монгольській роботі. До цієї думки, думаю, неминуче прийдуть в остаточному підсумку й самі трудящі Монголії, а зараз так думають більшість трудящих Бурятії. Отже, якщо ця думка правильна, вона має бути докладніше обґрунтована, обговорена, прийнята як одне із загальних наших завдань, і необхідно тепер же розпочати підготовчі роботи до виконання цього завдання.

Член ЦК Монгольської Народно-Революційної Партії – Рінчино.
м. Верхньо-Удинськ.

23/X-24 р.

[РГАСПИ, 495, 27, 4–8].

Наступного дня (24 жовтня) Рінчино написав листа О. Васильєву⁹, доклавши копію “своєї заяви до Буробкому”. У листі він зазначав, що з приводу цієї заяви мав досить тривалу бесіду з бурятськими

працівниками, а з російських – розмовляв лише з Абрамовим¹⁰: “У принципі нібито всі згодні. Тепер Ваша думка. Якщо Ви згодні, звичайно, Ви зробите відповідні висновки, тобто тези заяви проведете через НКЗС і т.д. Якщо вважаєте можливим, передайте т. Чичеріну¹¹ мою формулу: «Треба скоріше повернути Урянхай Монголії, щоб за 5–6 років отримати всю Монголію». Цікаво, що він скаже. Напевно скаже: «Це все підступи панмонголістів...» Ну, бог із ним. Будемо судити за результатами, хто і що” [РГАСПИ, 495, 27, 1]. Обережний бурят не наважився відкрито висунути свою пропозицію в Улан-Баторі. Проте привертає увагу дата його звернення – напередодні запровадження республіканського ладу та прийняття першої Конституції. Мабуть, у разі підтримки його пропозицій радянським та бурятським керівництвом він сподівався внести їх на розгляд Великого Хуралу, який відкрився в листопаді 1924 року. Однак ні пропозиція щодо входження Монголії до складу СРСР, ані план об’єднання Монголії з Урянхаєм не зустріли ні тоді, ні в майбутньому підтримки від радянського керівництва.

Бурятська дослідниця Л. Жабаєва вважає, що вищезгадана пропозиція Рінчино спричинена радянсько-китайською угодою 1924 року [Жабаєва 2001, 271]. За цією угодою Монголія визначалася як складова частина Китаю. Отже, виходить, що Рінчино чекав майже півроку, щоб виступити зі своєю ідеєю, хоча у самому листі підкреслюється необхідність негайних дій. На мою думку, навряд чи він думав таким чином захистити Монголію від зазіхань Китаю. Скоріш за все, Рінчино почав усвідомлювати марноту спроб приєднати до Зовнішньої Монголії інші монгольські народи. Недарма таємний лист до Бурятського обкому РКП(б) з’явився через кілька місяців після завершення Хемчицького повстання та радянсько-монгольських переговорів щодо Туви влітку 1924 року. Мабуть, Рінчино зрозумів, що, зокрема, Туву не повернуть Урзі, й вирішив запропонувати інше об’єднання – у межах СРСР, – можливо, на це погодяться? На користь цієї версії свідчить згадка про Урянхай у вищезгаданому листі О. Васильєву (24.10.1924). Незважаючи на зовнішні ознаки зміни політичної орієнтації, Рінчино залишався на диво

послідовним у своїй панмонгольській діяльності, як у практичній галузі, так і в теоретичних розробках. Наміри ж “підпорядкувати” об’єднану Монголію, у цьому разі СРСР, можуть свідчити про далекоглядність бурятського лідера. Тоді подальша доля переважної більшості монгольських народів залежала б лише від однієї країни. Пропозиція щодо еміграції бурятського населення до Монголії (що, загалом, і так тривала у цей час¹²) має присмак розчарування. Еміграція була останнім, перевіреним заходом бурятської інтелігенції, останнім аргументом, якому вже важко було запобігти.

Лист обговорювався на закритому засіданні президії Буробкому від 28 листопада 1924 року, де прийняли розгорнуту постанову. Були прийняті такі пропозиції: а) здійснювати культурно-національний розвиток Бурятії у щільному зв’язку та узгодженості з Монголією, спорідненою за культурою, мовою, побутом та ін.; б) культурно-національна взаємодія не повинна набувати тенденції до встановлення єдиного фронту по лінії підходу до національної інтелігенції та безпартійної маси, оскільки тактика та програмні вимоги МНРП відрізняються від тактики та програми РКП(б); в) визнавалося, що в цей історичний період культурно-національна взаємодія Бурятії та Монголії має виразитися лише в налагодженні та узгодженості дій по лінії організації видавничої справи (Бурятського видавництва) та роботи Буручкому¹³; мають бути запроваджені єдина термінологія літературної мови, орфографія, відрегульовані питання з видання підручників, навчальних посібників; г) погодженість у роботі практично мусить здійснюватися шляхом взаємного представництва; д) визнавалося бажаним відновлення щільнішого контакту з ЦК МНРП через взаємне представництво на річних з’їздах і можливу взаємну участь на засіданнях комітетів [Жабаєва 2001, 269–270]. Президія обкому погоджувалася також відрядити бурятських спеціалістів у розпорядження ЦК МНРП та монгольського уряду. Отже, ось таким співробітництвом пропонували обмежитися бурятські комуністи; власне кажучи, це й була їхня програма бурят-монгольської взаємодії у культурній сфері на 1920-ті роки.

Щодо радикальніших пропозицій об’єд-

нання, економічного з’єднання обох республік, еміграції бурятського населення до Монголії Буробком був набагато стриманіший та обережніший. Врешті-решт, він і не міг самостійно вирішити такі важливі питання. Отже, постановили: пропозицію щодо економічного з’єднання Монголії та Бурятії, а також вирівнювання кордонів БМАРСР принципово вважати необхідною і доручити Комфракції РНК приступити до вивчення та розробки цих питань на предмет конкретного вирішення та подання на санкцію Центральним органам влади; щодо заяви Рінчино про радянізацію Монголії та входження її до СРСР визнати необхідним детальне вивчення та розробку цього питання, запросивши відповідні вказівки вищих партійних органів [Жабаєва 2001, 270]. Загалом, словосполучення “принципово вважати необхідним” свідчить про позитивне ставлення Буробкому принаймні до частини пропозиції Рінчино. У грудні 1924 року відбулося засідання пленуму Далекосхідного бюро ЦК РКП(б), де, зокрема, розглянули протокол засідання Буробкому від 28 листопада про відносини з Монголією. Була прийнята постанова, що затвердила цей протокол з певними змінами.

5 квітня 1925 р. секретар Бурятського обкому партії М. Сах’янова направила лист голові ЦК МНРП Ц. Дамбадоржу. Йшлося про таке: “Останнім часом у процесі роботи зі зміцнення Бурят-Монгольської Радянської Автономної Соц. Республіки перед Бур. Монгольським Комітетом РКП постала низка практичних питань, що вимагають повної домовленості між Буробкомом та ЦК Монгольської Народної Революційної Партії. Братерські взаємовідносини, що існують між трудовою Монголією та трудовою Бурятією, безумовно, вимагають повної домовленості та контакту в роботі обох Республік за багатьма основними питаннями роботи. Встановлення цієї домовленості та контакту особливо необхідне між керівними органами як Цека Наррепартії Монголії, так Бур. Обкомом РКП. Питання, які цікавлять нас наразі й вимагають негайного практичного вирішення, – це: 1) Регулювання емігрантського питання. 2) Поширення на бурятів-емігрантів всілякого роду повинностей, як оподаткування, військова повинність і т.д., нарівні з корінними гро-

мадянами Монголії... Я сподіваюся, що товариш Абрамов, який буде детальніше розмовляти з Вами щодо вищевказаних питань, зустрине з Вашого боку найуважливіше ставлення до вирішення питань, що цікавлять нас у цей момент, і запровадить спільні форми подальшого узгодження питань і контактування робіт" [РГАСПИ, 495, 34, 44–45].

Відповідно цікавим є й лист М. Сах'янової до Т. Рискулова¹⁴. Там зазначалося: "Тов. Рискулов, використовуючи поїздки тов. Абрамова до Урги, Буробком вирішив порушити приватним порядком деякі питання перед Цека Нарревпартії у порядку попереднього опрацювання та виявлення точки зору Монгольської Нарревпартії... Опрацювання та просування питань, що висувуються, має для нас актуальне значення, оскільки з ними пов'язані: податок, бюджет та майбутня мобілізація бурятів на військову службу. Розмірковуючи формально, звичайно, питання, що висувуються, належать до компетенції органів НКЗС. Проте по суті постановка питань робиться у порядку попереднього опрацювання, по-перше, а по-друге, висування окремих питань нашої роботи привертаємо увагу керівних органів Монголії і нашої Республіки і т.д. Ці обставини, я думаю, не будете оспорювати. Надалі, ясно, у нас буде виникати також ціла низка питань практичного характеру, при вирішенні яких також доведеться так чи інакше узгоджувати з Монголією. Очевидно, необхідно буде встановити якісь загальні форми та шляхи у цьому відношенні, які представити на санкцію вищих парторганів Цека і Комінтерну. В опрацюванні та просуванні питань, що нами висувуються, ми розраховуємо на Вашу допомогу та поради" [РГАСПИ, 495, 34, 46]. Цікаво згадати слова А. Амара¹⁵, який на I Великому Хуралі відповів на запитання про взаємини Монголії з Бурятією так: "Бурятська Республіка є автономною частиною СРСР, і всі важливі справи, пов'язані з іноземними державами, вона вирішує через СРСР. Що ж до внутрішніх справ другорядної важливості, то ми їх вирішуємо безпосередньо, як одноплемінні родичі" [Протоколи... 1925, 83].

Що ж до зазначених листів, то вони свідчать про сприйняття та впровадження в дію представниками бурятської політичної еліти принаймні частини пропозицій Е.-Д.

Рінчино: регулювання емігрантського питання, намагання запровадити "спільні форми подальшого узгодження питань і контактування робіт". Привертає увагу й згадка про товариша Абрамова, з яким обговорював восени 1924 року свої панмонгольські задуми Рінчино, і заплановані детальні розмови "з вищевказаних питань" цього співробітника ОДПУ з Ц. Дамбадоржем. На жаль, авторка поки не володіє інформацією, чим завершилися ці переговори в Улан-Баторі.

За пізнішими словами О. Дашидондобе, наркома просвіти, в історії бурятської парторганізації була низка проявів панмонголізму. Мовляв, ще у 1925 році партійці І. Архінчєєв та Д. Іванов виступили з теорією про створення Монголо-Бурятської Народної Республіки і мотивували це тим, що Бурятія у господарчому відношенні споріднена не Радянському Сибіру і не Радянському Далекому Сходу, а Зовнішній Монголії. Мовляв, ця панмонгольська група була розбита вцент [Дашидондобе 1931, 29; див. також: Мункин 1933, 52]. Цікаво, чи не були подібні пропозиції відлунням листа Рінчино? Зазначимо, що у 1925 році І. Архінчєєв був призначений головою Держплану БМАРСР, одночасно був заступником голови ЦВК і РНК республіки, членом ЦВК СРСР. За наявною інформацією, тоді ж він разом із деякими однодумцями виступив із критикою керівництва Бурят-Монгольського обкому партії, за що був звинувачений в антипартійних діях [Михайлов, Соктоєва, 1999, 44]. Після цих подій на бурятських теренах Архінчєєв вже не працював.

Зауважимо, що привертає увагу також пізніший запис бесіди завідуючого 3-м західним відділом НКЗС СРСР А. Неймана з тимчасовим повіреним у справах США в СРСР Л. Гендерсоном про становище на Далекому Сході (від 14.12.1935). Гендерсон почав з того, що приїзд представників монгольського уряду до радянської столиці викликав цілу низку чуток. Одна з них – що разом із представниками МНР у Москві перебувають зараз також делегації Тувинської Народної Республіки й монгольських областей СРСР і що зараз обговорюється питання про створення Монгольської РСР, яка звернулася б до СРСР із проханням ввійти до його складу. Радянський дипломат заперечив такі чулки,

зазначивши, що Монгольська Республіка має розвинені й жваві відносини з СРСР і в її уряді, природно, виникають час від часу потреби обмінятися думками з різноманітних поточних питань із різними наркоматами Радянського Союзу. Цьому, мовляв, присвячений і цей приїзд¹⁶. У 1940-ві роки питання вступу МНР до Радянського Союзу обговорювалося в урядових колах Улан-Батора [див.: РГАСПИ, 1280, 20–22]. Восени 1949 року, під час зустрічі зі Й. Сталіним, монгольський прем'єр Х. Чойбалсан поставив питання ширше – про можливість вступу до СРСР об'єднаної Монголії. Сталін відповів, що цього робити не слід. Підтримуючи в принципі ідею об'єднання Зовнішньої та Внутрішньої Монголії, СРСР хоче, щоб це була єдина самостійна держава, що не входить ані до складу Росії, ані до складу Китаю [Рошин 2005, 122].

Свої переконання стосовно об'єднання монгольських народів Е.-Д. Рінчино продовжував захищати й після свого переїзду (в середині 1925 року) з Монголії до СРСР. 11 листопада 1925 року він виступив на зборах монгольського сектора КУТС¹⁷ з лекцією “Сучасний стан Монголії”. Під час цієї лекції Рінчино, торкаючись міжнародного становища Монголії, сказав, що країна перебуває в хиткому становищі – китайські мілітаристи ставлять перед собою завдання захопити її. Ймовірність нападу не виключена. Радянська Росія, за винятком технічної й матеріальної допомоги, посприяти не зможе, отже, “нам необхідно шукати інші сили, на які ми могли б спиратися” [РГАСПИ, 532, 431, 33]. Для цього необхідно підсилити роботу внутрішньомонгольських племен у справі їхнього звільнення від китайської влади та об'єднання їх у єдиний національний фронт.

Цікаві виступи студентів по цій доповіді. Вони склали багатосторінкові тези, де виклали свою незгоду з доповідачем [РГАСПИ, 532, 431, 36–45]. Щоправда, сумнівно, що студенти самостійно підготувалися для такого ґрунтового опору шанованому лекторові. Отже, можемо розглядати положення тез як позицію верхівки Комінтерну, зокрема щодо панмонголізму. Останній навіть був винесений в окрему главу: “6. Національне питання та «пан»монголізм”. Автор тез суворо зазначав: “З попередньої глави ми ясно встановили наявність

ідеалістичного та суб'єктивного нахилу т. Рінчино, отже, ми не гарантовані від існування в нього утопічної ідеології «пан»монголізму” [РГАСПИ, 532, 431, 42]. Рінчино пригадали участь у панмонгольському русі 1919 року. Сам панмонголізм характеризувався як ідеологічна течія, спрямована всупереч інтересам економічного розвитку, що не повинна б мати успіху, проте вона існує всередині МНРП, винятково серед бурятів, на чолі з т. Рінчино, Жамцарано та ін. Панмонголізм ратує за самовизначення всіх монгольських племен у єдину монгольську державу й тим самим – за визволення Барги, Внутрішньої Монголії, монголів Синьцзяну від китайської влади. Національна політика радянської Росії та Комінтерну теж виступає за самовизначення невеликих національностей, проте шляхом піднесення національно-революційної самосвідомості цих народностей. Стосовно монгольських племен мислимо те ж саме в межах економічної можливості. Інша точка зору говорить – зарозпалення національного почуття, використання релігійного фанатизму, ця точка зору, безумовно, є реакційною. Лунало риторичне запитання: “Чи є елементи іншої точки зору «панмонголізму» у діяльності т. Рінчино?” Відповідь – так” [РГАСПИ, 532, 431, 43]. Лекторові навіть закинули, що, мовляв, з його точки зору, смерть богдо-гегена¹⁸ виявилася передчасною, оскільки авторитет “живого бога” допоміг би “об'єднати” всі монгольські племена. Підбиваючи підсумки обговорення лекції, ймовірно, справжній укладач цих тез, зокрема, писав про Рінчино таке: як видно, звинувачення в панмонголізмі є для нього жакхливим, Рінчино запевняє, що ніколи таким не був і не буде, і стверджує, що він може це довести.

У роботі “Монголія, СРСР і Китай” (12.1925) Рінчино аналізує проблему взаємовідносин Монголії та Китаю в контексті китайської революції. Колишній голова Військової ради МНР відстоював ідею створення “Федеративної Республіки народів Китаю”, в якій би існував єдиний монгольський народ при дотриманні Гоміньданом низки умов, зокрема офіційного конституційного декларування прав національних меншин і відмежування від політики Чжан Цзоліня стосовно Монголії, що особливо хвилювала монгольське керівництво. В одно-

му зі своїх листів до Б. Барадіна¹⁹ (?) від 9 червня 1927 р., що здебільшого був присвячений проблемі панмонголізму, Е.-Д. Рінчино детально висвітлює свої міркування щодо вищенаведеної концепції. Так, він пише: "...Цебен (Ц. Жамцарано. – Прим. авт.) і я не ідіоти і політичні немовлята. Я особисто завжди розумів і зрештою повністю розумію світову та далекосхідну ситуацію. Тож, звичайно, в постановці всемонгольської проблеми ясно, що не могло бути місця будь-яким ілюзіям чи фантазіям. Для мене і Ц. була і є зрозумілою вся складність і заплутаність ситуації, саме на Далекому Сході, де сплітаються найбільші інтереси світових хижаків і де доводиться лавірувати особливо витончено, маючи на увазі інтереси світової революції, інтереси СРСР і справу визволення народів Китаю. І тому коли ЦЕБЕН (виділено в тексті. – Прим. авт.) сформулював знамениті 10 пунктів початкової платформи МНРП, то він виходив саме з вказаної вище точки зору і не ставив, маючи на увазі інтереси китайської та світової революції, а також політико-дипломатичні розрахунки та інтереси СРСР на Далекому Сході, питання про незалежність Монголії і говорив, навпаки, про всекитайську федерацію. Та ж точка зору розвивалася мною в Березневому зверненні МНРП до китайських революційних організацій. І, нарешті, всемонгольська ідея включена до тієї ж платформи як гасло, як більш-менш окрема національно-революційного руху на монгольському ґрунті. І ми не могли не включити цю ідею до кола уваги найширших монгольських мас, оскільки ми були революціонерами... оскільки платформа стояла на ґрунті всекитайської федерації, тим самим всемонгольський національно-революційний рух щільно змикався з тим же рухом на всекитайському ґрунті; потім ця, тобто всемонгольська, ідея, відповідаючи найбільш полум'яним очікуванням найширших мас, давала в наші руки чудову революційну зброю для збурення цих мас проти монгольських феодально-теократичних елементів та китайської і світової реакції в північно-західному Китаї, і в той же час ця ідея в наших руках перехопила ініціативу в постановці загальнонаціональної проблеми в тих же феодально-теократичних елементів і міжнародних хижаків..."

[РГАСПИ, 495, 48, 189].

У радянській періодиці мала місце полеміка щодо наведених питань, зокрема, на сторінках журналу "Революционный Восток", 1927–1928 рр. (Е.-Д. Рінчино – "До питання про національне самовизначення Монголії у зв'язку із завданнями китайської революції"; Д. Жамбалон – "Як не слід ставити питання про національне самовизначення Монголії"). В останній статті вся концепція панмонголізму піддавалася гострій критиці. Деякі з висловлених тоді аргументів звучать і сьогодні, як-от слова про недоцільність "об'єднання розірваних з огляду на історичні обставини частин Монголії, що дістали окрему назву, побут і мову й перебувають на різних ступенях свого економічного та політичного розвитку", зокрема про Внутрішню Монголію, що економічно сильно пов'язана з Китаєм [Жамболон 1928, 235, 237]. Інші аргументи були запозичені в риторики Комінтерну, як, наприклад, гасло незалежності Внутрішньої Монголії має ставитися не ізольовано, а у зв'язку з основними завданнями китайської революції. Взагалі, гасло національного об'єднання не є безпосереднім гаслом і не є кінцевою метою, а є гаслом лише агітаційним. При цьому підкреслювалося: ніхто не каже, що об'єднана Монголія взагалі неможлива. Об'єднання етнографічної Монголії здійсненне та необхідне на певній стадії її економічного та політичного розвитку, але не так і не таким шляхом, як це пропонує Рінчино [Жамболон 1928, 238].

У 1931 році нарком просвіти БМАРСР О. Дашидондобе долучився до полеміки з приводу панмонголізму. На сторінках бурятського журналу "Вестник Института культуры" дописувач, зокрема, зазначав, що, як видно, під етнографічною Монголією Рінчино розуміє і радянську республіку Бурятію, і радянську автономну область Калмикію. Мовляв, чим Рінчино може мотивувати свою пропозицію щодо вилучення Бурятії зі складу СРСР і приєднання її до панмонгольської держави? На думку Дашидондобе, панмонгольська держава до перемоги китайської революції, безсумнівно, буде цілковито поглинена японським імперіалізмом [Дашидондобе 1931, 28].

Наприкінці 1920-х рр. політична і культурна діяльність найбільш яскравих пред-

ставників бурятської інтелігенції дістала однозначну оцінку в радянських урядових колах. В одному з документів Східного відділу ОДПУ під назвою “Огляд по буддійських районах” (1928) зазначалося, що зі створенням БМАРСР та МНР, їхнім зміцненням ідея панмонголізму проводиться хоча і в менших розмірах бурятською інтелігенцією як у Монголії, так і у Бурят-Монгольській республіці, проте за нового гасла – орієнтації єдиної панмонгольської держави на СРСР. Створення МНР, зростаючий радянський вплив на Внутрішню та Зовнішню Монголію змушують ідеологів панмонголізму облишити орієнтацію на Японію. Створення ж єдиної монгольської держави, ідеологами та керманічами якої буде та ж “ворожа нам інтелігенція, навіть із їхнім гаслом орієнтації на СРСР” за своєю суттю “буде спрямоване проти нас”. Документ завершувався, зокрема, таким висновком: “Пристаювання ідеї панмонголізму до нової ситуації, збурення мас у цьому напрямку примушує нас з особливою серйозністю приглядатися до роботи бурнацінтелігенції, як в межах Бурят-Монгольської республіки, так і Монголії, бо за відповідних умов, коли реакційні прошарки Бурятії та Монголії зможуть створити єдиний фронт дій, ідея панмонголізму стане одним з провідних гасел, що об’єднує всі реакційні сили (буддистів, при підтримці Японії) проти нас” [РГАСПІ, 89, 162, 72].

Зростання воєнної загрози з боку Японії та активне національне будівництво в БМАРСР викликали в центрі занепокоєння і прискорили вживання заходів з посилення безпеки східних кордонів країни, зокрема у Забайкаллі. Небезпека виникнення у випадку війни з Японією колабораціонізму бурятської частини населення республіки, єдиного великого національного утворення у цьому прикордонному регіоні, виправдувала, з погляду центру, вживання попереджувальних заходів [Елаев 2000, 217–218]. Таким попереджувальним заходом і стала розв’язана владою кампанія з переслідування панмонголізму.

До межі 1930-х років ідеї спільності культури Бурятії й монгольського Сходу виношувалися в середовищі партійного керівництва республіки. Незважаючи на ці факти, сучасні дослідники не можуть зробити висновок про які-небудь ідейні

та організаційні спроби створення єдиної монгольської держави [Базаров, Шагдуров 1993, 33]. Проте у другій половині 1930-х років більшість представників бурятської громадсько-політичної еліти та окремі монгольські діячі були засуджені та страчені за участь у “панмонгольській організації”, що нібито готувала відторгнення Бурятії від СРСР та створення великої монгольської держави під протекторатом Японії. Наприкінці 1930-х років, внаслідок змінених політичних умов, національні автономні утворення фактично втрачають будь-які реальні прерогативи самостійності та впливу на власну долю: їхній національно-державний статус стає фактично лише символічним елементом [Азиатская Россия... 2004, 384]. Отже, зокрема, буряти виявилися безсилями і не змогли захистити свої етнічні інтереси перед авторитарною системою, і тому в суспільно-політичному дискурсі поступово згорнувся всемонгольський сюжет розвитку бурят-монгольського народу. Впроваджені через пропаганду уявлення про різницю між бурятами та іншими монгольськими народами (перш за все населенням Монголії) з часом стали усвідомлюватися значно багатоманітнішими та жорсткішими, ніж це було до 1930-х років, а тим більш у дорадянський період [Бороноева 2007, 48–49]. З другого боку, будь-які алузії генетичного споріднення бурятів і монголів, що суперечать культу прогресивних історичних подій, згадування Чингісхана в позитивній тональності могли стати підставою для переслідування за панмонголізм [Скрынникова 2006].

Впродовж першої третини ХХ ст. бурятські діячі відстоювали різноманітні проекти об’єднаної монгольської держави. Вони дотримувалися різних ідейних переконань: одні були поміркованими реформаторами, інші – палкими революціонерами. Однак, на мою думку, більшість із них об’єднувало прагнення відтворити в тому чи іншому вигляді “Велику Монголію”, навіть у складі Китайської Республіки або СРСР чи під протекторатом Японії. Від початку буряти прагнули автономії, проте, отримавши її у складі СРСР, не побажали зупинитися на цьому. Отже, у першій третині ХХ ст. буряти справді були невід’ємною частиною монгольського світу.

- ¹ Улус – адміністративно-територіальна одиниця типу російської волості у бурятів, калмиків та якутів.
- ² МНП – Монгольська народна партія.
- ³ РСМ – Революційна спілка молоді.
- ⁴ Масться на увазі Державна внутрішня охорона Монголії.
- ⁵ Сімейські – старообрядники, переселені у XVIII ст. з Польщі до Сибіру та Далекого Сходу.
- ⁶ Стислий виклад цього документа наводиться у бурятських монографіях [Жабаєва 2001, 268–269; Базаров, Жабаєва 2008].
- ⁷ Так побудоване речення у документі.
- ⁸ З маленької літери написано у документі.
- ⁹ О. Васильєв – перший повноважний представник СРСР у МНР (1924–1925).
- ¹⁰ Абрамов – член президії Бурятського обласного комітету, співробітник ОДПУ у Верхньоудинську.
- ¹¹ Г. Чичерін – нарком закордонних справ СРСР.
- ¹² Сам Е.-Д. Рінчино писав у вищезгаданому листі до О. Васильєва (від 24 жовтня 1924 року) про “потяг масової еміграції до Монголії”. Це явище він пояснював великими податками, утисками в релігійному питанні, страхом перед ДПУ, засиллям у місцевій владі зросійщених вихідців з Іркутської губернії, які, мовляв, не знають рідної мови, місцевих звичаїв [РГАСПИ, 495, 27, 1–3].
- ¹³ Буручком – Бурятський учений комітет. Буручком був створений ще у 1922 році як спеціальний орган при Раді з культурних справ бурят-монголів Сибіру та Далекого Сходу; після утворення БМАРСР він був уведений до Наркомату просвіти як складова частина. З 1 жовтня 1925 року Буручком став самостійною установою при ЦВК БМАРСР. Буручком зосередився, зокрема, на вивченні мови, писемності, народного мистецтва, історії Бурятії, займався виданням літератури бурят-монгольською мовою.
- ¹⁴ Т. Рискулов – уповноважений Комінтерну в МНР (1924–1925).
- ¹⁵ А. Амар – міністр закордонних справ Монголії.
- ¹⁶ Документ № 238. Запись бесіди заведуючого 3-м западным отделом НКВД СССР А.Ф. Неймана с временным поверенным в делах США в СССР Л. Гендерсоном о положении на Дальнем Востоке. 14.12.1935 // Советско-американские отношения. 1934–1939 // Интернет-проект “Архив Александра Н. Яковлева”. – <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/70521>
- ¹⁷ КУТС – Комуністичний університет трудящих Сходу – був створений декретом ВЦВК РСФФР від 21 квітня 1921 року при Наркоматі просвіти і відкритий 21 жовтня 1921 року. Термін навчання – 3 роки. Був закритий наприкінці 1930-х років.
- ¹⁸ Богдо-геген VIII – глава буддистської церкви Зовнішньої Монголії, у 1921–1924 роках – номінальний правитель Монголії.
- ¹⁹ Б. Барадін працював наркомом просвіти БМАРСР до 1926 року, одночасно (до 1930 року) був членом Центрального Виконавчого Комітету рад Республіки.

ЛІТЕРАТУРА

- Азиатская Россия в геополитической и цивилизационной динамике. XVI–XX века. Москва, 2004.
- Архинчев И. Образование новой автономной республики // Жизнь национальностей. Кн. V. Москва, 1923.
- Базаров Б.В., Жабаева Л.Б. Бурятские национальные демократы и общественно-политическая мысль монгольских народов в первой трети XX века. Улан-Удэ, 2008.
- Базаров Б.В., Шагдуров Ю.П. “Панмонгольская организация” 1937–1938 гг. // Базар Бардин: жизнь и деятельность. Доклады и тезисы научной конференции. Улан-Удэ, 1993.
- Батуев Ц. Создание органов государственной власти в Бурят-Монгольской АССР // Власть, 2010, № 3.
- Берлин Л.Е. Бурят-монгольский вопрос // Жизнь национальностей, 1922, № 12 (147).
- Бороноева Д.Ц. Буряты и монгольский мир в контексте идентификационной функции этнонима. Улан-Удэ, 2007.
- Гурбадам Ц. Суверенитет Монголии и внешние факторы // Монголоведные исследования. Вып. 3. Улан-Удэ, 2000.
- Дашидондобэ О. Об одной вреднейшей антимарксистской теории (о панмонголизме) // Вестник Института культуры, 1931, № 1.
- Елаев А.А. Бурятский народ: становление, развитие, самоопределение. Москва, 2000.

Жабаева Л.Б. Элбек-Доржи Ринчино и национально-демократическое движение монгольских народов. Улан-Удэ, 2001.

Жамболон Д. Как не следует ставить вопрос о национальном самоопределении Монголии // *Революционный Восток*, 1928, № 3.

Михайлов Т.М., Соктоева И.И. Илья Архинчиев (1891–1938) // *Выдающиеся бурятские деятели*. Вып. 3. Улан-Удэ, 1999.

Мункин Д. Основные итоги и задачи национально-культурного строительства Бурят-Монголии. Верхнеудинск, 1933.

Протоколы 1-го Великого Хуралдана Монгольской Народной Республики. Улан-Батор-Хото, 1925.

РГАСПИ. – Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 82. Оп. 2. Ед. хр. 1280; Ф. 89. Оп. 4. Ед. хр. 162; Ф. 372. Оп. 1. Ед. хр. 127; Ф. 495. Оп. 152. Ед. хр. 27, 34, 48; Ф. 532. Оп. 1. Ед. 431.

Роцин С.К. *Маршал Монголии Х. Чойбалсан*. Штрихи биографии. Москва, 2005.

Скрынникова Т.Д. Возвращенная память: буряты в пространстве двух империй // *Бурятский информационный центр БАБРУ-Сибирь*. 2006. – <http://babr.ru/index.php?pt=news&event=v1&IDE=28206>.

Советско-американские отношения. 1934–1939 // Интернет-проект “Архив Александра Н. Яковлева”. – <http://www.idf.ru/fond/issues/62158>